

Anna Drażkowska

Odzież wydobyta z krypt kościoła św. Mikołaja w Toruniu

Rocznik Toruński 34, 247-257

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Odzież wydobyta z krypt kościoła św. Mikołaja w Toruniu

Anna Drążkowska
Instytut Archeologii
UMK Toruń

W latach 1992–1995 mgr L. Grzeszkiewicz-Kotlewska prowadziła prace archeologiczne na terenie poddominikańskim w Toruniu, w miejscu, gdzie do 1834 r. znajdował się kościół pw. św. Mikołaja. Badaniami objęte zostały między innymi podziemia kościoła i znajdujące się w nich krypty. W trakcie eksploracji krypt odnaleziono i wydobyto fragmenty odzieży, w którą ubrani byli zmarli spoczywający pod posadzką kościoła. Niestety zachowało się niewiele strojów grobowych. Wydobyto żupan, dziecięcy wams wraz ze spodniami, ornat i fragmenty koszul.

W niniejszym artykule analizie poddano jedynie odzież, w której pochowano dorosłe osoby świeckie. Komplet dziecięcej odzieży szczegółowo opisano już w poprzednich publikacjach¹.

Wydobyta z krypt odzież była trudnym źródłem badawczym. Trudności te wynikały ze złego stanu zachowania zabytków i ze skażenia mikrobiologicznego tkanin. Odzież była silnie zniszczona i zachowała

¹ A. Drążkowska, *XVII-wieczna dziecięca odzież grobowa z Torunia*, Rocznik Toruński t. 32, 2005, s. 253–263; A. Drążkowska, *Prace konserwatorskie przeprowadzone na jedwabnym wamsie wydobytym w kościele św. Mikołaja w Toruniu*, Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu, Bydgoszcz 2005, z. 10, s. 97–103; A. Drążkowska *Western European fashion's influence on the clothing of Toruń's townfolk*, [in:] *North Archeological Textiles*, NESAT VII, Oxford 2005, s. 119–122; *Konserwacja XVII i XVIII-wiecznej dziecięcej odzieży grobowej*, Ochrona Zabytków, r. 1/2005, s. 55–67.

się jedynie w niewielkich fragmentach. W momencie wydobycia była zabrudzona, pognieciona i pokryta kurzem, który stwarzał dogodne warunki do rozwoju mikroorganizmów. W wyniku długiego zalegania na rozkładających się ciałach tkaniny ulegały procesowi deterioracji. Włókna straciły elastyczność, co z kolei przyczyniło się do utraty odporności na czynniki mechaniczne. Włókna były poprzerywane. Na powierzchni tkanin znajdowały się liczne ubytki, a krawędzie były porzywane i postrzępione. Tkaniny łamały się pod dotknięciem. Dlatego zanim przystąpiono do przeprowadzania analizy kostiumologicznej zespół odzieży poddano konserwacji². Niestety do tej pory zrekonstruowano jedynie dziecięcy wams. Ornat po konserwacji czeka na wykonanie rekonstrukcji. Natomiast koszule wraz z żupanem są tak bardzo zniszczone i zachowały się w niewielkich fragmentach, że nie ma podstaw do odtworzenia brakujących elementów i przeprowadzenia rekonstrukcji.

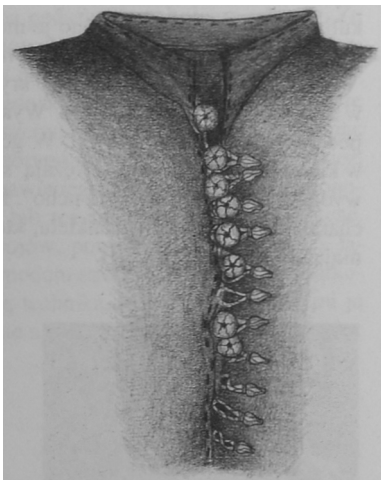
Zachowany we fragmentach żupan uszyty został z jedwabnego atlasu w kolorze czekolady. Pod szyją jest łagodnie podkrojony i wykończony wysokim kołnierzem. Tył ma jednodzielny, u góry dopasowany, od pasa rozszerza się. Po bokach znajdują się krótkie rozporki, wzdłuż których dosztyto małe trójkątne wstawki. Nie wpłynęły one jednak na zmianę kroju żupana, gdyż wpisano je w zasadniczą formę tylnej i przedniej części.

Przednią część żupana ma dwudzielną, u góry jest dopasowany, przylegał do torsu.

Od pasa znacznie się poszerza. Jest długi, sięgał za kolana. Z przodu, po obu stronach, wzdłuż rozcięcia, umieszczone są elementy konstrukcyjne zapięcia. Wzdłuż prawej poły przyszyto, w równych odległościach od siebie pętelki, które służyły do przeciągania dużych guzów. Pętelki wykonano z jedwabnego plecionego sznureczka, który ozdobnie wykończono (ryc. 1). Ich ilość odpowiadała liczbie guzików przyszytych wzdłuż przeciwległej krawędzi. Również wielkość pętelek była dopasowana do rozmiarów guzów. Umożliwiała szybkie przeciągnięcie guzików, a jednocześnie zapobiegała samodzielnemu ich odpinaniu się. Pętelki wraz z guzami oprócz tego, że zapinały odzież, to również były bardzo istotnym elementem dekoracyjnym. Bardzo często

² Konserwację i rekonstrukcję dziecięcego wamsa wykonała autorka niniejszego artykułu.

Ryc. 1. Fragment żupana wydobytego w kościele pw. św. Mikołaja w Toruniu; rekonstrukcja rysunkowa

pętelki wykonywano z cienkich, najczęściej plecionych sznurków, do wyrobu których wykorzystywano jedwabną przędzę, pomiędzy którą wplatanano metalowe nici. Połyskujące w świetle złote lub srebrne nici podnosiły jeszcze bardziej dekoracyjność, a tym samym wartość danej odzieży.

Przy analizowanym żupanie zachowało się zaledwie kilka guzów. Są one „szmuklerskiej roboty”. Wykonano je z jedwabnych ozdobnie przeplecionych nici, kolorystycznie dopasowanych do żupana. Pod względem kształtu, sposobu wykonania, zdobienia i wielkości są dopasowane stylistycznie do guzów, którymi zapinano rękawy. Podstawę guza stanowi drewniany mały krążek, wokół którego opleciono jedwabne nici (ryc. 3).

Oprócz tego, że guzy pełniły funkcję konstrukcyjną zapięcia, to również ich zadaniem było ozdabianie żupanów. Pętlice i guzy były, oprócz sznureczków, którymi obszywano krawędzie, jednym z elementów dekoracyjnych. Umieszczone z przodu były dobrze widoczne i przyciągały uwagę. Dlatego też tak wiele starań dokładano, aby nadać im estetyczny wygląd i aby zamknąć w ich kształcie, zbliżonym do

kuli, piękne wzory. Ozdabiano je motywem gwiazdy z rozchodzącymi się ze środka promieniami lub małymi jodełkami.

Jedwabny żupan wydobyty z krypty w kościele pw. św. Mikołaja w Toruniu ma długie rękawy. Wykrojono je uwzględniając podkrój pod pachami i kształt główki. W górnej części są szerokie, od łokcia w kierunku nadgarstków zwężają się. Ich dolna część znacznie się wydłuża, tworząc tzw. „psie ucho”. Mianem „psie ucho” określane jest charakterystyczny krój mankietu, który leżał płasko na dłoni, przestając się śródreżce (ryc. 2, 3).

Ryc. 2. Nieznany malarz polski, *Portret Janusza Radziwiłła*, około 1654, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Rękaw wykończony dekoracyjnie wyciętym mankietem nazywanym „psie ucho”

Żupan podszyty został jedwabną podszewką w kolorze odzieży. Ze względu na to, iż podszewka zachowała się tylko w niewielkich fragmentach trudno jest stwierdzić czy podszyto nią całą odzież, czy tylko wybrane krawędzie. Najczęściej jednak podszywano krawędzie, które w czasie chodzenia lub siadania rozchylały się na boki, uwidaczniając spodnią stronę odzieży. Tkaniny, którymi podszywano od spodu odzież, mogły, tak jak w przypadku omawianego żupana, stanowić monochromatyczną jedność z odzieżą lub też mogły z nią kontrastować. Podszewki podnosiły estetykę strojów, pomagając ukryć miejsca łączenia tkanin oraz biegnące pod spodem szwy i podłożenia. Dodatkowo tkaninę przyszywano specjalną techniką, tak aby nitki, którymi ją przytrzymywano, nie były widoczne na wierzchniej stronie odzieży.

Ryc. 3. Fragment żupana wydobytego w kościele pw. św. Mikołaja w Toruniu; mankiet wykończony „psim uchem” i guzik, na który zapinano rękaw, takie same guziki przyszyte były z przodu żupana

W przypadku omawianego żupana na szczególną uwagę zasługuje sposób, w jaki ozdobiono krawędzie. Nie wykończono ich sznureczkiem, lecz dekoracyjnie przszyto grubszą nicią jedwabną w kolorze tkaniny. W ten sposób powstał bardzo równy, niezwykle starannie

wykonany szew, który sprawiał wrażenie stebnówki. Wykonano go wzdłuż kołnierza, wzdłuż rozporków, wzdłuż krawędzi z zapięciami i wzdłuż mankietu.

Najczęściej krawędzie przy żupanach obszywano cienkim jedwabnym, plecionym lub skręconym sznureczkiem. Oprócz tego, że pełnił on funkcję dekoracyjną, to również zabezpieczał miejsca najbardziej narażone na przetarcia i rozdarcia. „Stebnówka”, którą wykończono analizowany żupan, podnosiła jedynie jego estetykę.

Ustalając przybliżony moment, kiedy został uszyty znaleziony w krypcie żupan opierano się na porównawczej analizie kostiumologicznej, dzięki której wyznaczono cechy typowe dla danego okresu. Analizowano między innymi wysokość kołnierza, krój rękawów i mankietów z wykończeniem w formie „psich uszu”, które uznano w tym przypadku za najważniejszą i najbardziej charakterystyczną cechę pozwalającą w przybliżeniu określić czas powstania żupana na połowę XVII w.

Żupany o podobnie skrojonym mankiecie zostały wydobyte między innymi z krypty archikatedry pw. św. Jana w Lublinie³, z krypty w kościele pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Dubnie⁴ oraz w kościele pw. Matki Bożej Bolesnej w Jarosławiu⁵. Mankiet wykończony „psim uchem” znajduje się również przy usztywnieniu z adamaszku włoskiego żupanie, w którym w Kaplicy Świętokrzyskiej katedry na Wawelu złożono w 1628 r. ciało Gabriela Amora Tarnowskiego⁶.

³ A. Drażkowska, M. Grupa, Katalog tkanin jedwabnych pochodzących z krypt grobowych archikatedry w Lublinie. Toruń 2002 (maszynopis). A. Drażkowska, M. Grupa, Dokumentacja konserwatorska prac przeprowadzonych na zabytkach tekstylnych, metalowych i drewnianych, Toruń 2002 (maszynopis); R. Niedźwiadek, Wstępne opracowanie wyników badań archeologicznych w kryptach pod południową nawą boczną archikatedry w Lublinie, tom I – Omówienie wyników badań, ryciny, tom II Fotografie, tom III Inwentarze, Lublin 2002 (maszynopis w WOSOZ Lublin);

⁴ *Jedwabna odzież grobowa z XVII i XVIII wieku wydobyta w kościele pw. Niepokalanego poczęcia Najświętszej Marii Panny w Dubnie (Ukraina)*, [w:] *Матеріалу і дослідження з археології прикарпаття і воліні*, Lwów 2006, t. 10, s. 239–246.

⁵ B. Biedrońska-Słotowa, *Polski ubiór narodowy zwany kontuszowym*, Kraków 2005, s. 146.

⁶ *Ibid.*, s. 146.

Wydobyty w Toruniu żupan wykonany został bardzo staranie. Wszystkie elementy konstrukcyjne dokładnie wykrojono, a następnie przyszyto gęstym ścięciem za igłą. Jego cechy wskazują, że przygotowany został do wielokrotnego użytku i można przypuszczać, że zanim został złożony wraz z ciałem do grobu, stając się tym samym odzieżą grobową, noszony był na co dzień.

Nie znaleziono innych elementów stroju, które założono do żupana. Można jedynie przypuszczać, że zmarły mężczyzna mógł mieć pod żupan założone spodnie i koszulę, a głowę mógł mieć osłoniętą kołpakiem lub czapką nocną. Niestety nie można potwierdzić tych przypuszczeń. Pozostałe części odzieży nie zachowały się, ponieważ mogły być uszyte z tkanin przygotowanych z wełny, bawełny lub lnu, z surowców, które są mniej odporne niż jedwab na czynniki destrukcyjne powstające w trakcie rozkładu ciała.

Oprócz omówionego wyżej żupana z krypt kościoła pw. św. Mikołaja wydobyto również niewielkie fragmenty dwóch XVII-wiecznych koszul (ryc. 4). Obie uszyte z gładkiego jedwabiu i pod szyją zostały łagodnie, półokrągło podkrojone. Przy obu koszulach znajdują się elementy zapięć. Pierwszą koszulę zapiano na guziki. Niestety nie zachowały się one. Wzdłuż jednej krawędzi przetrwały natomiast starannie obszyte dziurki. Druga koszula zapinana była natomiast na metalowe haftki. Umieszczono je centralnie, z przodu, wzdłuż rozciętych krawędzi. Brzegi, do których przyszyto haftki, wykończono jedwabnym sznureczkiem. Dodatkowy element dekoracyjny stanowił płaski, pleciony sznurek o szerokości 0,6 cm. Przyszyto go pionowo, w odległości 0,5 cm od rozciętej krawędzi. Miejscami zachowały się na nim ślady bordowego barwnika.

Koszule były najbardziej rozpowszechnionym rodzajem odzieży i nieodzowną częścią garderoby. Określane były mianem odzieży spodniej, nazywane są także bielizną. W inwentarzach występują również jako gżło, giezło, giezłeczko, czecheł, czechełko⁷. Nosili je przedstawiciele wszystkich warstw społecznych, mężczyźni, kobiety i dzieci.

⁷ M. Bartkiewicz, *Odzież i wnętrza domów mieszczkańskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 187; I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991, s. 24, s. 56.

Ryc. 4. Fragmenty jedwabnych koszul wydobytych z krypt w kościele pw. św. Mikołaja w Toruniu

Koszula była najistotniejszym elementem odzieży spodniej. Zmiany, które następowały w jej kroju, uzależnione były w dużym stopniu od zmian, które pojawiały się w kroju okryć wierzchnich. Dlatego też odmienny krój miały koszule, męskie i białogłowskie, oraz te, które zakładano do stroju polskiego i te które ubierano pod ubiór zachodni.

Koszula polska za czasów panowania Augusta III „miała rękawy szerokie, około pięści zawijane, kołnierz wąski, tasiemką zawiązywany pod szyją albo szpinką srebrną, złotą lub rubinkową zapięty, którego nic spod sukni widać nie było. Długość koszuli dla tych, którzy staropolskim obyczajem nosili gacie płócienne na gołym ciele, spodek portek nie dochodziła kolan. U tych, którzy już zarzucali gacie, spuszczała się do pół goleni”⁸.

⁸ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985, s. 254.

Męskie koszule skrojone według kanonu „cudzoziemskiego” były spod odzieży wierzchniej bardziej widoczne. Dlatego bielizna, a zwłaszcza jej detale, odgrywały ważną rolę w estetyce ubioru.

Zarówno XVII-, jak i XVIII-wieczne koszule rozcięte były centralnie z przodu, do wysokości stanu i wkładano je przez głowę⁹. Zawijane były na tasiemki lub zapinane na guzik czy haftki.

W XVII w. koszule zakładane przez białogłowy były dwojakiego rodzaju: jednolite i kombinowane¹⁰. Koszule jednolite sporządzone były z jednolitej tkaniny. Mniej zamożne kobiety chętnie zakładały koszule kombinowane, których dolną część, zwaną odziankiem, robiono z tańszych i grubych tkanin. Górna część zaś składała się z cienkiego gorsu i zwykłego, grubszego „stanu”. Zastępowały one często półkoszulki, krótkie koszulki sięgające nieznacznie poniżej pasa¹¹. Koszule zakładane pod XVIII-wieczne suknie miały znacznie głębsze dekolty i krótsze rękawy.

Koszule szyte były z płótna flandryjskiego, holenderskiego, kolońskiego czy głogowskiego. Odnotowywane są również wzmianki o dzianych koszulach, muślinowych, a nawet aksamitnych¹². Ludzie zamożni posiadali także koszule jedwabne zdobione haftem, koronkami lub tasiemkami.

Składanie do grobu zmarłych ubranych w koszule było dość rozpowszechnionym zwyczajem¹³. Potwierdzają to źródła ikonograficzne (ryc. 5) i pisane¹⁴.

⁹ C.W. and P. Cunnington, *The history of underclothes*. Londyn 1992, s. 40.

¹⁰ M. Bartkiewicz, op. cit., s. 189.

¹¹ I. Turnau, *Odzież mieszczaństwa warszawskiego w XVIII wieku*, Wrocław 1967, s. 262; M. Bartkiewicz, *ibid.*, s. 189.

¹² I. Turnau, op. cit., s. 15.

¹³ E. Kizik, *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 1998, s. 85; E. Kizik, *Wesela, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 2001, s. 194.

¹⁴ Katarzyna Ziembicka, wdowa po krawcu, w swoich skrzyniach miała między innymi „koszul białogłowskich 5, z tych 2 się tylko przy Ziembickim zostało, trzecią dał babie, w czwartej pochowano ciało nieboszczyca żony”, *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, t. 2, wyd. J. Burszta, Cz. Łuczak, Poznań 1965, nr 144.

Ryc. 5. Mężczyzna ubrany w białą koszulę z długim rękawem. Malarz gdański, *Portret markiza Giovanni Bernardino Bonifacio d'Orii*, 1597, Biblioteka PAN w Gdańsku

W koszulach składano do grobów przede wszystkim ciała ubogich. Jednak jak wykazują źródła, w koszulach składano do grobu również ciała niektórych bogatych mieszczan i zamożnej szlachty. Jednak w sytuacji, kiedy w zgrzebną koszulę ubierano do grobu człowieka majątnego prosta koszula stawała się swoistym symbolem i wyrazem rezygnacji z wystawnego pogrzebu. Była też świadectwem pobożności i przygotowania na śmierć, która może nadejść w każdej chwili¹⁵. Zmarłych składano do grobu w koszulach, które nosili za życia pod odzieżą wierzchnią lub w których kładli się do snu. Badania archeologiczne dostarczyły również źródeł, które świadczą o tym, iż zmarłych

¹⁵ J. A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974, s. 58.

ubierano w „śmiertelne koszule” specjalnie przygotowane na ceremonię pogrzebową¹⁶.

Żupan i koszule wydobyte z krypt kościoła pw. św. Mikołaja w Toruniu przygotowano do wielokrotnego użytku i przed złożeniem do grobu były noszone. Są one bardzo cennym źródłem do badań kostiumologicznych i do badań nad historią kultury funeralnej, zwłaszcza że w polskich zbiorach muzealnych znajduje się niewiele egzemplarzy odzieży pochodzącej z XVII w.

¹⁶ M. Grupa, *Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń 2005, s. 142–146. A Drażkowska, *XVII-wieczna dziecięca odzież grobowa z Torunia*, s. 253–263.